

GÜMÜŞHANEVÎ DERGÂHI

NECDET YILMAZ*

Osmanlı İstanbul'unun dinî, ilmî, sosyal, siyasi ve hatta iktisadi hayatında belirgin bir yere sahip sivil toplum kuruluşlarının başında irfan ocakları olan dergâhlar gelir. Dergâh faaliyetleri, fethi müteakip başlamış ve yoğunluğunu artırarak devam ettirmiştir. İstanbul'da fetihten 1925 yılına kadar, İslam dünyasının başka hiçbir şehrine nasip olmayacak derecede, 500'ün üzerinde büyüklü küçüklü tarikat yapısı kurulmuştur. Neredeyse bütün tarikatların bir şubesi İstanbul'da oluşturulmuş, zaman içerisinde kiminin merkezi de bu şehre kaydırılmıştır. Daha fethi izleyen tarihlerde Nakşî tasavvuf okulunun da İstanbul'un gündelik hayatına girdiğini ve burada temsil edildiğini görmekteyiz. Bu geleneğin bir temsilcisi olan Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi vasıtasıyla kurulan Gümüşhanevî, diğer ismiyle Fatma Sultan Dergâhı Osmanlı'nın geç döneminde kurulmuş olmasına rağmen iz ve tesirleri bakımından dikkat çekmiştir.

Bugün İstanbul Valiliği olarak hizmet veren Cağaloğlu'ndaki yapı, Osmanlı döneminde Sadaret/Bâbiâli, bugünkü anlamda "Başbakanlık" binası olarak kullanılmakta idi. Lale Devri'nin kudretli sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, burayı faal olarak kullanmış, sonraki zamanlarda ise sadrazamların etkinlikleri oranında önemli bir idari merkez olmuş veya önemi zayıflamıştır. Hayır eserleri inşa edip bunları insanların faydasına vakfetme hususunda oldukça gayretli gördüğümüz İbrahim Paşa, kimi hayır eserlerini III. Ahmed'in kızı

1- Gümüşhanevî Dergâhı

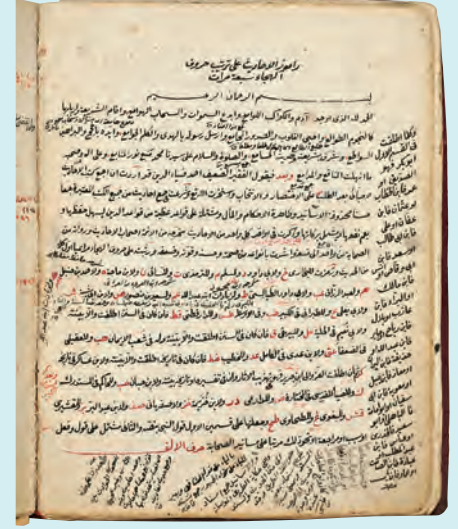
da olan eşi Fatma Sultan'la birlikte yapmış ve/veya ona da bu hususta destek vermiştir. Vezneciler'de Şehzade Camii'nin kible tarafında bulunan külliye, Fatma Sultan ile birlikte inşa edip medeniyetimize kazandırdıkları yapılardandır. İbrahim Paşa, Bâbiâli'de yürüttüğü etkin görev döneminde kendi sarayının etrafında dağınık olarak da olsa bir külliye inşa ettirirken, hanımı Fatma Sultan'ın, sarayın yanında harap durumda bulunan bir mescit dikkatini çeker. Bugün İstanbul Valiliği'nin hemen karşısında bulunan Terzibaşı Pîrî Ağa Mescidi diye bilinen bu mescidi yıktırarak saray arazisinden mescidin arsasına bir miktar arsa eklettirir ve buraya kendi adıyla anılan bir cami yaptırır. 1140 (1727-1728) senesinde inşası tamamlanan bu hayır eseri, Fatma Sultan Camii olarak anılır. Fatma Sultan Camii, zaman içerisinde yıldırım düşmesi, yangın ve benzeri felaketlerden etkilenir. 1243 (1827-1828) yılında II. Mahmud tarafından yeniden inşa ettirilen cami, XIX. yüzyılın ortalarına doğru yalnızca öğle ve ikinci namazlarının eda edildiği yarı terk edilmiş bir hüviyete bürünür.

Tam bu dönemde telif, tedris ve irşat faaliyetlerini ikamet ettiği Mahmut Paşa Medresesi'nde sürdüren Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin faaliyetlerini daha geniş mekânlara taşıma ihtiyacı hasıl olur. Yakın arkadaşı, talebesi ve müridi olan Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi'nin gönüllü müezzinliğini üstlenmesi üzerine Fatma Sultan Camii beş vakit namaz kılınan bir cami hâline getirilir, ayrıca meşihat konulmak suretiyle, 1859 senesinde cami-tevhidhane görevini de yüklenerek aynı zamanda tekke olarak da kullanılmaya başlanır. 1875 yılında caminin batı kısmında harem ve selamlık bölümleri ilave edilmek suretiyle tam teşekküllü bir tarikat külliyesi özelliğine kavuşturularak bundan sonra "Ahmet Ziyaeddin Efendi Tekkesi", "Fatma Sultan Dergâhı", "Gümüşhaneli Tekkesi", "Halidî Dergâhı" olarak anılmaya başlanır. Nakşî-Halidîliğin bir şubesi olan Ziyaiye'nin kurucu pîrî Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin merkez dergâhı olması hasebiyle, bu kolun âsitanesi olan bu yapı, adı geçen zattan sonra, tekkelerin kapatılışına kadar sırasıyla,

* M. Esad Coşan Eğitim ve Araştırma Merkezi

onun halifelerinin Ziyaiye usul ve adabına göre faaliyet gösterdiği bir merkez olmuştur. Dergâhta faaliyet gösteren şeyhler sırasıyla, Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi (1859-1893), Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi (1893-1911), Safranbolulu İsmail Necati Efendi (1911-1919), Dağistanlı Ömer Ziyaeddin Efendi (1919-1920) ve Tekirdağlı Mustafa Feyzi Efendi'dir (1920-1925). Gümüşhanevî Dergâhı yapı olarak cami-tevhidhane, harem ve selamlık bölümlerinden oluşmaktadır. Cami-tevhidhane kısmında günlük namazlar yanında tedris faaliyetleri ve mübarek gün ve geceler ile haftalık periyotlarla icra edilen toplu zikirler gerçekleştirilirdi. Harem kısmı şeyh efendinin aile fertleriyle kaldığı kısımdı. Selamlıkta ise kütüphane yanında halvet odaları bulunmakta idi. Başta, M. Esad Coşan Hocaefendi'nin özel arşivinde bulunan Gümüşhanevî Dergâhı metrukatı olmak üzere, muhtelif resmî ve özel arşivlerde bulunan belgelerden anlaşıldığına göre Gümüşhanevî Dergâhı'na İstanbul'un her kesiminden insan devam etmekte, özellikle ilim erbabına yönelik programların ağırlığı ve yoğunluğu gözlemlenmektedir. Dergâh olarak Bâbiâli'nin hemen karşısındaki bir mekânın seçilmiş olması misyon-mekân ilişkisi açısından dikkat çekmektedir. Bu dönemde hükümet merkezi burasıydı. Ayrıca bölge, basın ve yayın hayatının da merkezi olmuş, Osmanlı kültür hayatının temel mekânlarından birisi hâline gelmiştir. Hadisin bir eğitim aracı olarak esas alındığı dergâhta, Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin telif ve tertip etmiş olduğu, son dönemin en çok okunan hadis kitaplarından birisi olan Râmûzü'l-ehâdîs salı ve cuma günleri işrak vaktini müteakip öğleye kadar tedris edilirdi. Bu faaliyet

her sene muharrem ayının başında başlar receb ayında tamamlanarak hatim yapılırdı. Derse gelenler takip edilerek başından sonuna kadar katılanlara hem icazetleri verilir hem de daha önce rehin olarak verilmiş olan Râmûzü'l-ehâdîs kitabı ile birlikte onun şerhi olan Levâmiu'l-ukûl hediye edilirdi. Sadece Gümüşhanevî Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin hayatı boyunca yetmiş üzerinde ders halkasında Râmûz okuttuğu ve her birinde en az 70 kişinin bulunduğunu ve bunların da ilim tahsili yapan veya tahsilini tamamlamış olan kimselerden oluştuğunu düşündüğümüzde, dergâhın, kısa tarihi boyunca on binlerce insanı bu eğitimden geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yine Gümüşhanevî hazretlerinin farklı gaye ve tertiple telif etmiş olduğu Garâibü'l-ehâdîs adlı hadis kitabı da aynı günlerde öğle namazını müteakip okutulurdu. Bu kitap, daha sık tamamlandığı için senede birkaç defa bitirilmiş olurdu. Dergâhta okutulan çeşitli derslerde ibadet ve eğitimle gündelik hayat kaynaştırılmak suretiyle kolektif bilincin oluşturulması, kimliğin pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Bir taraftan dönemin Fatih, Beyazıt, Mahmut Paşa gibi önde gelen medreselerinde eğitim gören, yüksek medreselerde okumak suretiyle tahsillerini tamamlayan hatta çoğu müderrislik payesini almış bulunan diğer taraftan da Gümüşhanevî Dergâhı'nda ilmî eksiklerini ikmal edip aynı zamanda nefis terbiyesini gerçekleştiren, manevi gelişimini tamamlayıp kemale eren halifeler, İslam coğrafyasının her tarafına dağılarak Kur'an ve Sünnet'e uygun tasavvuf anlayışını gittikleri yörelere taşımışlardır. Halifelerin önemli bir kısmının Huzur Dersi hocalığı, Dârülhilafeti'l-âliye müderrisliği ve sair medreselerde müderrislik yaptıkları

2- Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Râmûzü'l-ehâdîs isimli hadis kitabının müellif nüshası (M. Esad Coşan Eğitim ve Araştırma Merkezi)

tespit edilmektedir.

Kadınından erkeğine, esnafından sanatkârına, ilmiyeden askerî erkâna, sıradan halk kesiminden sultanlara kadar toplumun her kesiminden insanın devam ettiği Gümüşhanevî Dergâhı'nda günlük olarak her sabah Kur'an hatmi yapılır, ardından hatm-i hâce icra edilir ve vakit girince de işrak namazı kılınırdı. Cuma günleri öğleden sonra da topluca hatimler yapılır ve hatm-i hâce icra edilirdi. Keza salı gecesi yatsıdan sonra hatm-i hâce yapılır ve ardından da tehliller çekilirdi.

Bazı seneler bir, bazı senelerde ise iki halvet programı icra edilir. Daha çok ilim ehline yönelik bulunan ve zilhicce ve receb aylarında yapılan bu programlara dâhil olanlardan, halvetten çıktuktan sonra ne tür hizmetler yapacaklarının taahhüdü alınır, buna göre neredeyse tamamı ya memleketlerine ya da muhtelif beldelere giderek özellikle ramazan ayını vaaz u nasihat ve irşatla geçirme sözü verirdi.

Mübarek gecelerde dergâhta toplanılır, sabaha kadar vaaz ve nasihat edilir, Kur'an okunur, dua edilir, yetmiş bin

1- Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin kütüphanelerinin vakıf mührü (M. Esad Coşan Eğitim ve Araştırma Merkezi)

tehlil hatmi yapılır, gece namazları kılınır, böylelikle gece ihya edilirdi. Bayram namazlarından sonra topluca bayramlaşılır. Kurban Bayramı'nda kimi kurbanlar ve sair zamanlarda adak adayanlar bu adaklarını dergâhta keser, etler yemeklerde kullanılmak suretiyle gelenlere ikram edilirdi.

İstanbul'un merkezî bir konumunda bulunan Gümüşhanevî Dergâhı'nın mutfağı şeyh efendinin ailesi ile tekkede devamlı vazifeliler yanında haftalık toplu zikirler, kandil geceleri, ramazan iftarları, mevlit, hatim gibi cemiyetlerde dergâha gelenlere, konaklayanlara ve çevredeki yoksullara hitap etmekteydi. İstanbul'da, dergâhın dışında 40 yerde hatm-i hâce yapıldığı, aynı şekilde kadınların da ihmal edilmeyerek gerek dergâhta gerekse evlerinde aynı şekilde çalıştıkları tespit edilmektedir.

Gümüşhanevî Dergâhı'nın, Düyûn-ı Umûmiye idaresinin kurulduğu; iktisadi iflasını ilan ettiği bir dönemde, diğer pek çok alanda olduğu gibi bu yöndeki girişimciliği ile de toplum dinamiklerini harekete geçirmek suretiyle gerek kitleye, gerekse idarecilere yol ve yöntem gösterdiği gözlenmektedir.

2- Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin kurduğu kütüphanelerden üçüncüsünün vakfiyesi (M. Esad Coşan Eğitim ve Araştırma Merkezi)

Devletin içinde bulunduğu bu zor durumu yakından takip eden Gümüşhanevî Dergâhı, bağılılarından imkânı olanların paralarını bir sandıkta toplayarak bunların işletilmesini sağlamış, sahiplerine kâr payı dağıtmış, nemanın bir miktarını da dergâhın giderlerinde harcamıştır. Bu paralarla satın aldığı matbaa, kurduğu kütüphaneler ve bastıracağı kitapları İslam coğrafyasının dört bir tarafına dağıtarak ilmin gelişmesinin ve medeniyetin en önemli aracı olan, sadece ilk emir değil, aynı zamanda

ve ondan önce ilk söz olan "oku" emrinin tahakkuku için ortaya büyük gayret koymuştur. Satın aldığı matbaada bastıracağı kitapları ilim erbabına dağıtarak, dergâhta bir kütüphane ve kitap merkezi kurarak İstanbul'un ilim ve irfan hayatında etkisini gösteren Gümüşhanevî Dergâhı, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde kütüphaneler kurmuş, bu kütüphanelerin hayatını devam ettirebilmeleri için vakfiyeler tanzim etmiştir. Pek çok temsilcisi kanalıyla

İstanbul'daki dinî düşünce ve uygulamalarını Anadolu'ya ve dünyanın çeşitli bölgelerine taşımış olan Gümüşhanevî Dergâhı'nın kimi temsilcileri memleketlerinde veya gittikleri yerlerde medrese-tekke-kütüphane kurmuşlardır. Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi bir dönem Geyve'de, Lüleburgazlı Eşref Efendi İstanbul'da, Ankaralı Hilmi Efendi İzmit'te, Düzceli Hasan Hilmi Efendi Düzce'de, Yusuf Bahri Efendi Ünye'de, Kazanlı Zeynullah Efendi Tarvisky denilen bölgede, Yusuf Şevki Efendi Of'ta, Osman Niyazi Efendi Rize'de, Ferşad İbrahim Efendi Çaykara'da, Çırpırlı Ali Efendi Bayramiç'te, Karahisarî Mehmed Efendi Afyon'da, Hasan Ziyaeddin Efendi Nallıhan'da, Yörükzade Ahmed Efendi Bolvadin'de bu hizmetleri Gümüşhanevî Dergâhı'nın birer temsilcisi olarak yürütmüşlerdir.

Komor Adaları, Balkanlar, Kafkaslar, Şam, Bağdat, Hicaz bölgesi ve özellikle önemli ilim ve irfan merkezlerinden olup Osmanlı'dan kopuş süreci yaşayan Mısır, dergâhın alaka gösterdiği bölgeler olarak dikkat çekmektedir.

1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatıldığı dönemde dergâhın postnişini Mustafa Feyzi Efendi olup bu tarihten kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Onun vefatının ardından temsil ettiği anlayış, Serezli Hasib Efendi (ö. 1949), Kazanlı Abdülaziz Bekkine Efendi (ö. 1952), Bursalı Mehmed Zahid Kotku Efendi (ö. 1980) ve Çanakaleli M. Esad Coşan Efendi (ö. 2001) tarafından temsil edilmiştir. Gümüşhanevî Dergâhı kuruluşundan itibaren gerek Osmanlı Devleti'nde, gerekse Cumhuriyet döneminde faaliyetlerine İstanbul'u merkez olarak devam etmiş, Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli ülkelerinde hizmetlerini sürdürmüş, dinî hayatın yanında, sağlık, basın, yayın, iletişim,

3- Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesinin bitişiğindeki kabri

sanat, kültür, çevre, siyaset başta olmak üzere çeşitli alanlarda yaptığı kurumsal faaliyetleri ve yetiştirdiği şahsiyetlerle öncü ve önemli hizmetler ifa etmiştir.

Gümüşhanevî Dergâhı'nın içinde doğup geliştiği yapı tekkelerin kapatılmasından sonra kadro harici camiler arasına katılmış, harem ve selamlık bölümleri bir müddet İstanbul Valiliği'nin yatakhane, cami-tevhidhanenin bir kısmı da elbise deposu olarak kullanılmıştır. 1950'lerde ihya edilecek camiler listesine alınmış olmasına rağmen 1956-1957 yıllarında, Bâbiâli Caddesi'nin genişletilmesi gerekçesiyle yıktırılmıştır. Bugünlerde, 2014'te, dergâhın aslına uygun ihya edilmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

Kaynaklar

M. Es'ad Coşan Araştırma ve Eğitim Merkezi Arşivi'ndeki M. Es'ad Coşan Koleksiyonu'nda bulunan Gümüşhanevî Dergâhı metrukâtına ait belgeler.

Gündüz, İrfan, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul 1984.

Kevserî, Mehmed Zâhid, *et-Tahrîrül-vecîz*, İstanbul 1326.

Kevserî, Mehmed Zâhid, *İrgâmü'l-merid*, İstanbul 1328.

Mustafa Fevzi b. Nu'man, *Hediyetü'l-Hâlidîn fi menâkıbı Kutbi'l-ârifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddîn b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, İstanbul 1313.

Mustafa Fevzi Efendi, *Menâkıb-ı Haseniyye fi ahvâli's-seniyye*, İstanbul 1329.

Tanman, M. Baha, "Gümüşhânevî Tekkesi", *DİA*, XIV, 277-278.

Yılmaz, Necdet, (haz.), *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 1992.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.